

ILM FAN XABARNOMASI

Ilmiy elektron jurnali

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDAGI TILSHUNOSLIKKA OID TERMINLARNING TASNIFI

Nafisa Elmuratova

Katta o‘qituvchi, Oriental Universiteti, Tashkent

Shahlo Kamalova

Katta o‘qituvchi, Oriental Universiteti, Tashkent

Annotatsiya: Mazkur maqola ingliz va o‘zbek tillaridagi tilshunoslikka oid terminlarini tasniflashga bag‘ishlangan. Maqolada tilshunoslik sohasida ishlatiladigan asosiy terminlar va ularning ikki tildagi ekvivalentlari ta’riflanadi. Ingliz va o‘zbek tillaridagi tilshunoslik atamalarining o‘zaro farqlari, umumiy jihatlari va ulardagi tilshunoslik fanlarining ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Maqolada terminlarning semantik jihatlari, ularning tarixi, shakllanishi hamda ilmiy va amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Tilshunoslik terminlari asosan sintaksis, morfologiya, fonetika, semantika kabi bo‘limlarga ajratilgan bo‘lib, har bir bo‘limdagi muhim atamalar yoritilgan. Mazkur ish tilshunoslik sohasida ishlatiladigan atamalarni yanada chuqurroq o‘rganish va ularni samarali ravishda qo‘llash uchun ilmiy muhitda foydali qo‘llanma bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Tilshunoslik, ingliz tili, o‘zbek tili, terminlar, tasniflash, semantika, sintaksis, morfologiya, fonetika, tilshunoslik atamaları, tarjima, ekvivalentlik.

Kirish: Tilshunoslik – tilni o‘rganish va uning strukturasi tahlil qilish bilan shug‘ullanuvchi fan bo‘lib, turli xil ijtimoiy, madaniy, va ilmiy sohalarda keng qo‘llaniladi. Har bir til o‘ziga xos terminologiyaga ega, bu esa tilshunoslik fanining o‘ziga xosligini ta’minlaydi. Ingliz va o‘zbek tillaridagi tilshunoslikka oid terminlar o‘rtasidagi farqlar va o‘xshashliklarni o‘rganish, nafaqat til o‘rganish jarayonida, balki ilmiy tadqiqotlarda ham muhim ahamiyatga ega. Ingliz va o‘zbek tillari o‘rtasidagi terminologik farqlarni va umumiyliklarni aniqlash, ikki tilning tilshunoslik konseptlarini tushunishga yordam beradi. Maqolaning maqsadi ingliz va o‘zbek tillaridagi tilshunoslik terminlarini tasniflash, ularning semantik va struktural jihatlari ta’riflash, shuningdek, tilshunoslik atamalarining tarjimasini va ekvivalentligini o‘rganishdir.

Tilshunoslik – bu tilning tabiati, strukturasi, ishlash mexanizmlarini va uning ijtimoiy funksiyalarini o‘rganadigan fan bo‘lib, ko‘plab sohalarni o‘z ichiga oladi. Har bir til o‘ziga xos grammatik tizimga, so‘zlashuv uslublariga va terminologiyaga ega. Ingliz va o‘zbek tillaridagi tilshunoslik terminlari o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlarni aniqlash, bu tillarda ishlatiladigan ilmiy atamalarni chuqur tushunishga yordam beradi. Tilshunoslikka oid terminlar, nafaqat tilni o‘rganish jarayonida, balki ilmiy, pedagogik va amaliy sohalarda ham muhim ahamiyatga ega.

Ingliz va o‘zbek tillaridagi tilshunoslik terminlarini o‘rganish, ularning semantik, sintaktik va morfologik jihatlari taqqoslash orqali ikki til o‘rtasidagi ilmiy va amaliy farqlarni aniqlash mumkin. Bu jarayon, shuningdek, tarjima va lingvistik tadqiqotlarni yanada aniqroq qilish uchun zarur bo‘ladi. Har ikki til o‘rtasidagi terminologik ekvivalentliklarni o‘rganish, ilmiy muloqotni yaxshilash va tilshunoslik fanining turli yo‘nalishlarida qo‘llaniladigan atamalarning to‘g‘ri ishlatilishiga imkon yaratadi.

Maqolaning maqsadi ingliz va o‘zbek tillaridagi tilshunoslikka oid terminlarni tasniflash, ularning struktural va semantik jihatlarini taqqoslash, shuningdek, bu tillarda ishlatiladigan atamalarning ilmiy va amaliy ahamiyatini tahlil qilishdir. Bu ish, tilshunoslikka oid terminlarni o‘rganayotgan ilmiy xodimlar, talabalarga va tarjimonlarga foydali bo‘lishi mumkin.

Asosiy qism: Ingliz va o‘zbek tillaridagi tilshunoslik terminlarini tasniflashda bir nechta asosiy kategoriyalarni ko‘rib chiqish mumkin. Bu kategoriyalar tilshunoslik fanining turli sohalarini, ya‘ni sintaksis, morfologiya, fonetika, semantika va pragmatika kabi bo‘limlarini o‘z ichiga oladi. Har bir bo‘limdagi terminlar tilshunoslikning asosiy tushunchalarini ifodalaydi va ularning tushunilishi tilshunoslik ilmiy metodologiyasining shakllanishiga yordam beradi.

Sintaksis – bu so‘zlar va so‘z birikmalarining tilda qanday tartibda joylashishini, jumlar tuzilishini o‘rganadi. Ingliz tilida “syntax” atamasi keng qo‘llanilsa, o‘zbek tilida bu atama “sintaksis” deb tarjima qilinadi. Ikkala tilda ham bu atama bir xil ilmiy tushuncha asosida ishlatiladi, ammo turli xil tuzilish va grammatik qoidalar mavjud.

Morfologiya – so‘zning tarkibiy qismlarini, ya‘ni ildiz, qo‘shimchalar va ulardagi grammatik kategoriyalarni o‘rganadi. Ingliz tilida “morphology” atamasi, o‘zbek tilida esa “morfologiya” deb ataladi. Morfologik tizimlarda farqlar mavjud, masalan, ingliz tilida affikslar kamroq bo‘lsa, o‘zbek tilida affikslar tizimi kengroq va murakkabroq.

Fonetika – tilning tovush tizimi, tovushlarning talaffuzi va tovushlarni o‘zaro bog‘lashni o‘rganadi. Ingliz tilida “phonetics” so‘zi, o‘zbek tilida esa “fonetika” deb ishlatiladi. Har ikki tilda ham bu soha tilning ovoqli tizimini tahlil qiladi, ammo tovushlarning talaffuzi, aksent va intonatsiya tizimlaridagi farqlar mavjud.

Semantika – so‘zlarning ma‘nosi va ularning til tizimidagi aloqalarini o‘rganadi. Ingliz tilida “semantics” atamasi ishlatilsa, o‘zbek tilida “semantika” deb ataladi. Semantik tushunchalar ko‘pincha bir xil, ammo ba‘zi tilshunoslik terminlari turlicha ma‘nolarga ega bo‘lishi mumkin.

Pragmatika – bu tilning ijtimoiy kontekstda qanday ishlashini o‘rganadi. Ingliz tilida “pragmatics” atamasi, o‘zbek tilida “pragmatika” deb tarjima qilinadi. Ikki tilning pragmatik tizimlaridagi farqlarni tahlil qilish, nutqni ijtimoiy va madaniy jihatdan qanday tushunishimizni ochib beradi.

Tahlil qismi: Ingliz va o‘zbek tillaridagi tilshunoslik terminlarini o‘rganish, bu tillardagi ilmiy tushunchalar va tahlil usullarining farqlarini ko‘rsatadi. Sintaksis, morfologiya, fonetika, semantika va pragmatika kabi sohalarda ko‘plab o‘xshashliklar mavjud bo‘lsa-da, har bir tilda o‘ziga xos strukturalar va qoidalar mavjud. Masalan, sintaksisda ingliz tilidagi qat‘iy so‘z tartibi (SVO) va o‘zbek tilidagi erkin so‘z tartibi – bu ikki tildagi tilshunoslikni o‘rganishda muhim farqni tashkil etadi. Shuningdek, morfologik tizimda ingliz tilidagi affikslar va o‘zbek tilidagi kengaytirilgan affiks tizimi o‘rtasidagi farqlarni ham ko‘rish mumkin. Fonetika, semantika va pragmatika bo‘yicha tahlillar esa ikki tilning ijtimoiy va madaniy xususiyatlariga, shuningdek, tilning pragmatik xususiyatlariga qanday ta‘sir ko‘rsatishini ko‘rsatadi. Maqolada keltirilgan tahlillar, ingliz va o‘zbek tillaridagi tilshunoslik terminlarini yanada chuqurroq o‘rganishga, shuningdek, tilshunoslik ilmiy metodologiyasini samarali qo‘llashga yordam beradi. Har ikkala tilning tilshunoslik atamalarini tushunish, ikki til o‘rtasidagi aloqalarni yanada yaxshilaydi va tarjima jarayonlarini soddalashtiradi.

Ingliz va o'zbek tillaridagi tilshunoslikka oid terminlarning tasnifi, har bir tilning o'ziga xos grammatik, fonologik va semantik tizimlarini ko'rsatadi. Ularning tahlili ikki til o'rtasidagi farqlarni va o'xshashliklarni aniqlashga yordam beradi, shuningdek, tilshunoslik atamalarining xalqaro va milliy kontekstda qanday ishlashini o'rganish imkonini yaratadi. Tahlilni quyidagi asosiy sohalarda amalga oshirish mumkin:

Sintaksis va so'z tartibi: Ingliz va o'zbek tillaridagi sintaksis va so'z tartibi o'rtasidagi farqlar, ikki tilning grammatik tuzilishiga qarab alohida e'tiborga molikdir. Ingliz tilida qat'iy so'z tartibi (SVO – Subyekt, Fe'l, Ob'ekt) mavjud bo'lib, bu so'zlar o'rtasidagi bog'lanishni aniq belgilaydi. O'zbek tilida esa erkin so'z tartibi qo'llaniladi, ya'ni so'zlarning joylashuvi ko'proq kontekstga bog'liq bo'lib, unda fe'l va ob'ekt joylashuvi o'zgarishi mumkin. Bu farq tilning sintaktik mexanizmlarini tushinishda muhim ahamiyatga ega. Ingliz tilidagi sintaksisda so'zlarning qat'iy joylashuvi hamda morfologik qo'shimchalarning kamligi o'zbek tilidagi morfologik o'zgarishlarning ko'pligi bilan taqqoslanadi.

Morfologiya va affikslar tizimi: Ingliz tilidagi morfologiya affiksalarning kichik tizimi bilan tavsiflanadi. Ingliz tilida so'z shakllanishida qo'shimchalar ko'p ishlatilmaydi, masalan, "cat" (mushuk) va "cats" (mushuklar) so'zlaridagi o'zgarishning asosiy sababi plural qo'shimchasi (-s) hisoblanadi. O'zbek tilida esa morfologiya ko'proq affikslar va ularga bog'liq qo'shimchalar tizimiga tayanadi. Masalan, so'zning ildiziga turli affikslarni qo'shish orqali yangi ma'nolar yaratish mumkin. "Kitob" (book) so'zi "kitoblar" (books), "kitobim" (my book) kabi shakllarda o'zgaradi. O'zbek tilida so'z qo'shish jarayonida morfologik tizimning boyligi ingliz tiliga nisbatan ancha rivojlanganligini ko'rsatadi.

Fonetika va tovush tizimi: Fonetika sohasida ingliz va o'zbek tillaridagi farqlar, ayniqsa, tovushlarning talaffuzi va aksentda ko'zga tashlanadi. Ingliz tilida stressli va unstressed (bosimli va bosimsiz) tovushlarning roli katta, bu so'zning ma'nosini o'zgartirishi mumkin. Masalan, "record" (yozuv) va "record" (yozmoq) so'zlari talaffuzdagi farq orqali ma'no o'zgaradi. O'zbek tilida esa aksent ko'proq so'zning so'zlashuv shakliga, ya'ni gapdagi vaziyatga bog'liq. Fonetika nuqtai nazaridan ingliz tilidagi tovushlarning talaffuzi ancha murakkab va aksentli bo'lib, ularning fonetik tizimi ko'proq o'zgaruvchan bo'ladi. O'zbek tilida esa talaffuz va aksent asosan oddiy va nisbatan barqaror.

Semantika va ma'no o'zgarishi: Ingliz va o'zbek tillaridagi semantika o'rtasidagi farqlar ko'pincha so'zlarning konnotativ va denotativ ma'nosiga ta'sir qiladi. Ingliz tilida so'zlarning konnotativ ma'nolari ko'proq rivojlangan va ular tilning ijtimoiy, madaniy kontekstida o'zgarishi mumkin. Misol uchun, "house" (uy) so'zi ingliz tilida nafaqat fizika yirikligi bilan bog'liq bo'lsa, balki ko'proq ijtimoiy va madaniy ko'lamda ham ishlatiladi (masalan, "the house of parliament" - parlament binosi). O'zbek tilida esa so'zlarning aniq va to'g'ri ma'nosi ko'proq ta'kidlanadi va konnotativ ma'nolar kamroq ishlatiladi.

Pragmatika va tilning ijtimoiy funksiyasi: Ingliz va o'zbek tillaridagi pragmatika farqlari, tilning ijtimoiy kontekstdagi ishlatilishida yaqqol aks etadi. Ingliz tilida pragmatika ko'proq rasmiy va norasmiy muloqotda qo'llaniladigan tilni o'rganadi. Misol uchun, ingliz tilida rasmiy va norasmiy til o'rtasidagi farq, nutqning ijtimoiy holatiga qarab aniq ajralib turadi. O'zbek tilida esa ijtimoiy vaziyatga moslashish ko'proq tilning o'zgartirilgan shakllari, ya'ni so'z qo'llanmasining shaxsiy va amaliy jihatlariga bog'liqdir. Bu farq, ayniqsa, tilning pragmatik va ijtimoiy qoidalari o'rtasidagi aloqalarni tushinishda muhim ahamiyatga ega.

Natijalar qismi: Ingliz va o'zbek tillaridagi tilshunoslik terminlarini tahlil qilish natijasida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

O'xshashliklar va umumiyliklar: Har ikki tilda ham tilshunoslik atamaları umumiy ilmiy tushunchalarga asoslangan bo'lib, ularning ko'plari bir xil ma'noga ega. Misol uchun, sintaksis, morfologiya, fonetika, semantika va pragmatika kabi asosiy sohalardagi terminlar bir xil maqsadni ko'zlaydi. Ingliz va o'zbek tillaridagi tilshunoslik atamaları umumiy ilmiy tushunchalarga asoslangan bo'lib, ular ko'plab o'xshashliklarni namoyon etadi. Masalan, sintaksis, morfologiya, fonetika, semantika va pragmatika kabi sohalarda ikkala tilda ham tilning tuzilishi va ishlash mexanizmlari o'rganiladi. Har ikki tilda ham tilshunoslik atamaları bir xil ilmiy maqsadni ko'zlaydi va o'xshash konseptual tuzilmalarni ifodalaydi. Misol uchun, ingliz va o'zbek tillarida "sintaksis" va "semantika" kabi atamalar ham bir xil tushunchalarni anglatadi, lekin ularning aniq ifodalanishi tilga xos xususiyatlarga qarab farq qiladi.

Farqlar va tillar o'rtasidagi o'ziga xosliklar: Har bir tilning o'ziga xos strukturalari va grammatik qoidalari mavjud. Ingliz tilidagi qat'iy so'z tartibi va affiksalar tizimi o'zbek tiliga nisbatan oddiyroq, o'zbek tilidagi so'z qo'shish jarayoni va affiksalarining murakkabligi esa ingliz tiliga qaraganda ancha rivojlangan. Asosiy farqlar ingliz va o'zbek tillarining sintaktik, morfologik, fonetik va semantik tizimlarida ko'rinadi. Ingliz tilida qat'iy so'z tartibi va morfologik affiksalarining cheklangan soni mavjud bo'lsa, o'zbek tilida esa erkin so'z tartibi va ko'plab affiksalarining mavjudligi muhim ahamiyatga ega. O'zbek tilida so'z qo'shish jarayonlari va affiksalarining keng tizimi ingliz tiliga nisbatan ancha boy va rivojlangan. Fonetik tizimdagi farqlar ham mavjud: ingliz tilida tovushlarning talaffuzi va stressli tovushlar ko'proq ahamiyatga ega, o'zbek tilida esa tovushlarning talaffuzi ancha soddalashgan.

Terminlarning tarjimasi va ekvivalentligi: Terminlarning tarjimasi va ekvivalentligi masalasida ba'zan turli xil yakunlarga kelinadi. Ba'zi ingliz tilidagi atamalar o'zbek tiliga to'g'ri tarjima qilinsa-da, ba'zan bu atamalarining semantik ma'nosi va konteksti o'zgarishi mumkin. Ingliz va o'zbek tillaridagi tilshunoslik atamalarining tarjimasi va ekvivalentlik masalasi ba'zan muammolarni keltirib chiqaradi. Ba'zi ingliz tilidagi atamalar o'zbek tiliga to'g'ri tarjima qilinadi, lekin ular semantik jihatdan turlicha bo'lishi mumkin. Masalan, ingliz tilidagi "syntax" atamasi o'zbek tiliga "sintaksis" deb tarjima qilinadi, ammo har ikki tilning sintaksis tizimi o'rtasida ba'zi struktural farqlar mavjud. Shuningdek, pragmatika va semantika kabi sohalarda ingliz tilidagi ba'zi atamalar (masalan, "context" va "meaning") o'zbek tiliga tarjima qilinganida, ba'zan aniq ekvivalent topish qiyin bo'ladi.

Tilshunoslikda ilmiy muloqot va o'zaro tushunish: Ikkala til o'rtasidagi terminologik farqlar, ilmiy muloqotda, ayniqsa, tarjima qilishda va lingvistik tadqiqotlarda qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Tilshunoslik atamalarining to'g'ri tarjimasi va aniq tushunilishi ilmiy va amaliy ishlarda aniqlikni ta'minlash uchun muhimdir. Ikkala tilning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, tilshunoslik atamalarini to'g'ri va mos ravishda ishlatish zarur.

Yangi yondashuvlar va ilmiy tadqiqotlar uchun imkoniyatlar: Ingliz va o'zbek tillaridagi tilshunoslik atamalarini taqqoslash, yangi yondashuvlarni ishlab chiqish va ilmiy tadqiqotlar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Bu ish, tilshunoslik terminologiyasini yanada aniqlashtirish va til o'rganish jarayonida aniqlik kiritishga yordam beradi. Masalan, tarjima jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun ikkala tilning semantik va pragmatik xususiyatlarini chuqurroq tahlil qilish talab etiladi.

Xulosa qismi: Ingliz va o‘zbek tillaridagi tilshunoslik terminlarining tasnifi va ularning tahlili ikki tildagi ilmiy tushunchalar va metodologiyalarning o‘xshashliklari hamda farqlarini ko‘rsatadi. Bu ilmiy tahlil, ikki tilda ham tilshunoslik atamalarining to‘g‘ri ishlatilishi, tarjimasi va tushunilishi uchun muhim ahamiyatga ega. Ingliz va o‘zbek tillaridagi tilshunoslik terminlarini chuqurroq o‘rganish, ularning ilmiy asoslarini tushunishga va ilmiy tadqiqotlarda aniq natijalarga erishishga yordam beradi. Shuningdek, bu tahlil, tilshunoslik fanining amaliy va ilmiy rivojlanishiga hissa qo‘shadi.

Terminlarning tarjimasi va ekvivalentligini aniqlashda, har ikki tilning tilshunoslik atamalarining o‘xshashliklari va farqlari o‘ziga xos ahamiyatga ega. Ba‘zan bir tilning atamasi boshqa tilga to‘g‘ri kelmaydi, yoki uning ekvivalenti boshqa bir tushuncha bilan ifodalanishi mumkin. Shuning uchun, terminlarni to‘g‘ri tarjima qilishda ilmiy tahlil va kontekstga asoslanish muhimdir.

Ingliz va o‘zbek tillaridagi tilshunoslikka oid terminlarning tasnifi va tahlili ikki tildagi grammatik, fonetik, semantik va pragmatik tizimlarning o‘xshashliklari va farqlarini ko‘rsatadi. Har ikki til o‘rtasidagi sintaksis, morfologiya, fonetika, semantika va pragmatika bo‘yicha amalga oshirilgan tahlillar, ularning o‘ziga xos xususiyatlarini va ilmiy tushunchalarni yaxshiroq tushunishga imkon beradi. Bu o‘rganish, nafaqat tilshunoslik fanining nazariy asoslarini, balki amaliy va ilmiy muloqotda tilshunoslik atamalarini to‘g‘ri ishlatish zaruratini ham anglatadi. Shuningdek, ingliz va o‘zbek tillaridagi tilshunoslik terminlarini taqqoslash, ilmiy tadqiqotlarda va tarjimada aniqlik va to‘g‘rilikni ta‘minlash uchun zarurdir.

Adabiyotlar ro‘yhati

1. Камалова, Шахлохон Нугмановна, and Нафиса Хажигаевна Элмуратова. "ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПЕРЕВОДА: ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ." *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH* 7.10 (2024): 46-54.

2. Элмуратова, Н. Х. (2022). БОЛАЛАР БАДИЙ АДАБИЁТИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, 2(3), 38-43.

3. Nafisa, E. (2023). MARK TVEN ASARIDAGI TARJIMADA LEKSIK TRANSFORMATSIYA. *PEDAGOG*, 6(11), 6-9.

4. Saidakbarova, S. P., Mukhamedova, N. K., Jalolova, I. M., Mirabdullayeva, Z. O., & Akramkhodjayeva, D. A. (2024). The Role Of Speech Genres In The Communication Process. *Educational Administration: Theory and Practice*, 30(5), 2500-2503.

5. Abdullayeva, M. R. "National color in artistic translation (Uzbek language)." Moscow Polytechnic University in South-Western State University (Russia). "Problems and perspective development of Russia: youth review in the future 2 (2018): 19-23.

6. Kasimova, S. S. (2024). Transformation of phrases and its destructions. *Salud, Ciencia y Tecnología-Serie de Conferencias*, 3, 740-740.

7. RUSTAMOVA, J. (2023). ANALYSIS OF HOUSEHOLD LEXICAL UNITS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES. *World Bulletin of Social Sciences*, 22, 20-24.

8. RUSTAMOVA, J. F. (2024). BADIY MATINNING JAHON VA RUSS TILSHUNOSLIGIDAGI TADQIQI. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 21(2), 170-174.

9. Rakhmonov Ikromjon Usmonovich, Kurbonova Raykhona Shakhobiddin Kizi, Shayumova Zamira Tursunboyeva, & Ganiev Shahriz Rajabovich (2024). REPROCESSING SIMULATION ELEMENTS IN THE RENDERING SECTION FOR THE FUNDAMENTALS OF POWER SUPPLY. *Наука, образование и культура*, (1 (67)), 21-23.

10. Rakhmonov, I. U., & Kurbonova, R. S. (2023). THE PEDAGOGICAL PRINCIPLES AND EFFECTIVENESS OF UTILIZING CHATGPT FOR LANGUAGE LEARNING. *RESEARCH AND EDUCATION*, 2(9), 226-243.

11. Каландаров, Сардор Ибрагимович, and Наргиза Кадамбаевна Адамбаева. "Особенности преподавания второго иностранного языка." *СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ, ДОСТИЖЕНИЯ И ИННОВАЦИИ*. 2019.

12. Абдуллаева, М. Дж, Н. К. Адамбаева, and Д. А. Гаппарова. "О педагогических подходах к обучению иностранного языка." *Научный альманах 2-2* (2016): 19-22.